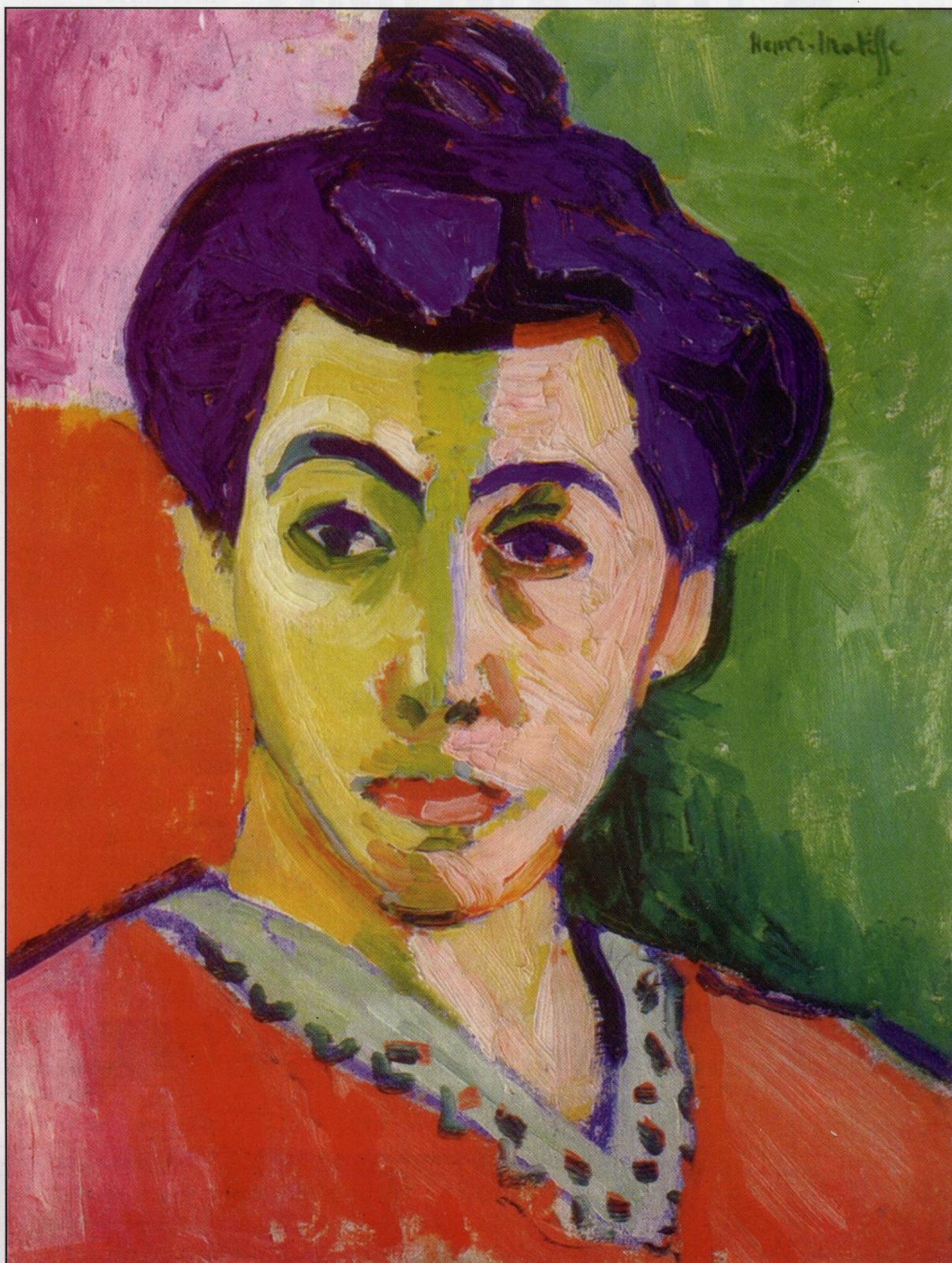


# Ο ΠΟΛΙΤΗΣ



Μηνιαία Έπιθεώρηση • Απρίλιος 2007 • τεύχος 154 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ  
Μηνιαία Έπιθεώρηση  
'Απρίλιος 2007  
τεύχος 154 • 5 €

## ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

**Έλλαδα**  
Έτησια (12 τεύχη): 40 €  
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €  
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €  
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

**Εύρωπη, Κύπρος**  
Έτησια (12 τεύχη): 60 €

**Άλλες χώρες**  
Έτησια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:  
"Αγγελος Έλεφάντης  
Έθνική Τράπεζα της Έλλάδος  
ύποκ. 132 άριθ. λογαριασμού  
401740-48 (παρακαλοῦμε νά  
άναγράφεται τό δόνομα του  
καταθέτη)  
η  
με ταχυδρομική έπιταγή  
στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές  
του έξωτερικού:  
IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324  
0174 048  
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

## ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

"Αγγελος Έλεφάντης  
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472  
τηλ. 210-6470079 &  
fax: 210-6470696  
e-mail: poliths@otenet.gr

**Κωδικός: 1572**

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.  
Αγαθίου 3, τηλ. 210-6460338  
Αθήνα

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

**Στρατής Μπουρνάζος, Η «προκεχωρημένη  
γραμμή» του Α.Τ. Ομονοίας ..... 5**

<b>"Αγγελος Έλεφάντης, Catherine Merridale:</b> Ό πόλεμος του Ισάν, Η πορεία του Κόκκινου Στρατού, 1939-1945.....	8
<b>Τάσος Σακελλαρόπουλος, Τάκη Μπενά:</b> Της Δικτατορίας 1967-1974 .....	16
<b>"Αρης Στυλιανού, Δ. Ν. Μαρωνίτη:</b> Μαύρη Γαλήνη .....	18
<b>Κατερίνα Λαμπρινού, Άρχειοτάξιο .....</b>	19
<b>Τζένη Οίκονομίδη, «Τράνζιτο» .....</b>	20
<b>Γιωργος Μαργαρίτης, Ιστορία της Έλλαδας του 20ου αιώνα .....</b>	24
<b>Νίκος Αντωνάτος, Χουάν Ρούλφο:</b> Πέδρο Πάραμο .....	27
<b>Νίκος Θεοτοκᾶς, Νίκου Ροτζώκου:</b> Έθναφύπνιοι και έθνογένεση, ορλωφικά και έλληνική ιστοριογραφία .....	30
<b>Μιχάλης Μπαρτσίδης, Γκάζμεντ Καπλάνι:</b> Μικρό ήμερολόγιο συνόρων .....	35
<b>Νίκος Κοταρίδης, Ivan Colović:</b> Από τίς κερκίδες στα χαρακώματα. Τό ποδόσφαιρο ως άφηγηση του πολέμου Η γιουγκοσλαβική έμπειρια .....	38
<b>Νίκος Αντωνάτος:</b> Θητεία στή ΘΗΤΕΙΑ .....	40
<b>Βασίλης Ζουναλής, Régis Debray:</b> Ανθρώπων κοινωνίες .....	43
<b>'Από τίς τελευταῖς έκδόσεις .....</b>	47

## ΣΕ ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

**J. H. Plumb, Ό θάνατος του παρελθόντος ..... 29**

**Έξωφυλλο: Άνοι Ματίς, Η ψοσωπογραφία της κυρίας  
Ματίς, 1905**



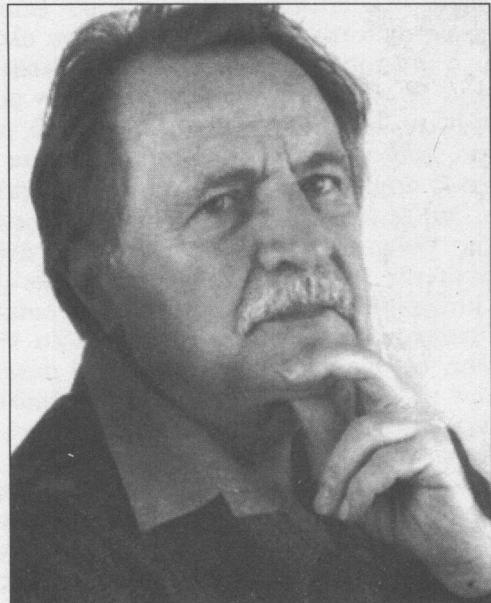
## RÉGIS DEBRAY

Ανθρώπων κοινωνίες

Μετάφραση: Γιώργος Καράμπελας

Έκδόσεις Κέδρος, 2006, σελ. 152

του Βασίλη Ζουναλή



**Σ'** αύτό το όλιγοσέλιδο πλήν περιεκτικό βιβλίο όρεζίς Ντεμπραί, θεωρώντας ότι έφθασε ή στιγμή άνακεφαλαίωσης τῶν πολυετῶν του γιά το «θρησκευτικό γεγονός», προσδιορίζει σέ μία λεξιλογική έπιτομή (καί δχι μόνον, συμπληρώνω). «Νέο βασικό λεξικό: ἔτοι θά μποροῦσε νά όνομαστει αυτή ή σύνοψη γιά ἀρχαρίους», δηλώνει. Στόχος του, γράφει, είναι νά δείξει ότι «κάτω ἀπό τήν παραπλανητική λέξη, τή θρησκεία, τό μόνο πού ὑπάρχει είναι πραγματικότητες ἀμνημόνευτες καί ἀπλές οι ὅποιες μᾶς ἀφοροῦν ὅλους» (συμπεριλαμβανομένων ἐκείνων πού, ὅπως ό Ντεμπραί, πιστεύουν ἔαυτούς ἀθρησκους).

Ποιά πρόγευση νά ἐπιλέξει ἔνας ἀθεος κάθε θρησκείας, δημοσιεύει νά είναι ή ἀφεντιά μου, γιά μιά ἐπαρκή καί κυρίως ἀμερόληπτη παρουσίαση ἐνός τέτοιου βιβλίου, ἐνός «περίπλου-ἀστραπή» σέ βουνά καί λέξεις, ἐνός βιβλίου πού χαρακτηρίζει τήν ἀντιπαράθεση πιστῶν καί ἀπίστων ώς βολικό ἄλλοθι; Ο κίνδυνος παραπλάνησης πού ἐλλοχεύει σέ κάθε παρουσίαση βιβλίου είναι ἴδιατερα αὐξημένος ἐδῶ. Γι' αύτό σας προτέπω, προκαταβολικά καί ὀλόψυχα, νά μήν ἀρκεσθεῖτε στά δσα ἀκολουθοῦν, ἀλλά νά γενθεῖτε αύτό το ἀξιόλογο βιβλίο ἀπό πρῶτο χέρι, νά τό διαβάσετε.



Μετά ἀπό πολλά χρόνια ἐρευνῶν (1981-2003), ό Ντεμπραί κατέληξε στό συμπέρασμα πώς πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν παραπλανητική λέξη θρησκεία (*religion*). Αύτό θά ἡταν ἔνα ἀπαραίτητο πρῶτο βῆμα γιά νά δοῦμε καλύτερα στό ἐσωτερικό τοῦ ἀδιαφοριοῦ κόσμου τῶν πίστεων. Γιά νά τελειώνουμε μέ τή «θρησκεία», δημοσιεύεται καί στόν ὑπότιτλο τοῦ βιβλίου, πρέπει νά τήν ἐγκαταλείψουμε. Νά παραμερί-

σουμε αύτή τή λέξη-βαλίτσα πού μᾶς ἐμποδίζει νά ἀντιληφθοῦμε τήν καθολικότητα τοῦ συμβολικοῦ, χρεώνοντας τό συμβολικό μόνο σέ ὄρισμένες προαιρετικές ἐπιβιώσεις τοῦ παρελθόντος. Στήν ἀντίθετη περίπτωση, τό διάβημα νά καταλάβουμε γιά τί μιλάμε ὅταν μπλέκουμε ἀπερίσκεπτα τίς λέξεις θρησκεία, συμβολικό, ιερό, πνευματικό η πίστη θά παραμένει ἔνα διάβημα χωρίς τελειωμό. «Ἡ Ρώμη δέν είναι πιά στή Ρώμη, ούτε η θρησκεία στή θρησκεία», τονίζει ό Ντεμπραί.

Γιατί η λέξη θρησκεία είναι παραπλανητική; Κατ' ἀρχάς, ἀνθίσταται σθεναρά σέ κάθε ἀπόπειρα ὄρισμού της. Ἐδῶ καί δύο χιλιάδες χρόνια, ἀπό τόν Κικέρωνα, τόν Αύγουστίνο, τόν Εμίλ Ντυρκέμ ὡς τούς σημερινούς εἰδικούς τοῦ «θρησκευτικοῦ γεγονότος» καμία διατύπωση δέν τυγχάνει ὄμόφωνης ἀποδοχῆς. Ἀκόμη καί οι προσπάθειες τῶν δικαστικῶν καί πολιτικῶν πού ἔχουν παρακάμψει (στή Γαλλία) τή λέξη θρησκεία καί χρησιμοποιοῦν τόν ὄρο λατρεῖες δέν ὁδήγησαν σέ μία κάποια ἀποδεκτή λύση τοῦ προβλήματος, ἔστω ἐξ ἀντανακλάσεως. «Μία σκοτεινή κηλίδα: ὁ ὄρισμός», δημοσιεύεται καί στόν τίτλο τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ βιβλίου.

[Μία χαρακτηριστική παρανόηση, μεταξύ ἄλλων, είναι ἐκείνη πού ἔξισώνει θρησκεία καί πίστη στόν θεό, η όποια «θά προκαλοῦσε τό μειδίαμα τοῦ Ντοστογέφσκι, ἀπό τόν ὄποιο δέν διέφυγε ότι ό Ρώσος σοσιαλιστής ἡταν ό τέλειος θρησκευόμενος ἀθεος»].

Ἡ ἀδυναμία ὄρισμοῦ τής θρησκείας δέν είναι, ἀπό μόνη της, ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο στήν ἐξερεύνηση τῶν ὄρθολογικῶν ἀποριῶν πού ἐγείρουν τά πάθη τής πίστης. «Ἄλλωστε, οἱ λέξεις πού σχετίζονται μέ τά πάντα σπανίως ἐπιδέχονται κοινά ἀποδεκτό ὄρισμό (βλέπε τίς λέξεις πολιτισμός, ἀγάπη, ἐλευθερία, ζωή, δημο-

κρατία). Καθίσταται, όμως, σοδαρό έπιστημολογικό έμποδιο ἄν αναλογισθούμε πώς γιά ἔνα όλοκληρο ήμισυ τῆς σημερινῆς ἀνθρωπότητας ἡ θρησκεία, ὑπό τήν ἐννοια μέ τήν ὅποια τήν καταλαβαίνουν οἱ χριστιανοί – ζηλότυπη λατρεία ἐνός δημιουργοῦ θεοῦ, μέ προστητισμό, όμολογία πίστης, δόγμα, κλῆρο καί ἐξ ἀποκαλύψεως κείμενο πού ἰσχύει παντοῦ καί πάντα – εἶναι μία ἰδέα ξενόφρετη καί γιά τά ἐννέα δέκατα τῆς ἴστορικης ἀνθρωπότητας εἶναι μία ἰδέα ἀνεύρετη. Σέ πεῖσμα τῆς Ἰστορίας, ὑποστασιοποιήθηκε μία ἰδιαίτερη ἴστορικη περίπτωση συμβατή μέ τήν δυτική παράδοση σκέψης πού βαρύνεται ἀπό τήν ἰδέα τῆς Ἀποκάλυψης, «ἡ ὅποια ἔκανε τό περιεκτικό σύμπαν τῶν πίστεων νά εἰσέλθει στό ἀποκλειστικό σύμπαν τῆς Ἀλήθειας» (βραχυκύλωμα ἀνάμεσα στή λογική τῶν ἰδεῶν καί στή λογική τῶν συμπεριφορῶν). Αὐτό πού ἐμεῖς θεωροῦμε φυσικό («έφόσον ἔχουμε μία θρησκεία, δέν μποροῦμε νά ἔχουμε ἄλλη») φαντάζει βάροβαρο ἡ ἀνόητο σέ ἔναν Κινέζο, Ἰάπωνα ἡ Ἰνδό. Ἐξάλλου, ἡ λατινογενής γαλλική λέξη religion ἔχει ἐντελῶς ἄλλη ἐτυμολογία καί ἀρχική σημασία ἀπό τήν ἑλληνική λέξη θρησκεία, τήν ἔβραϊκή dat, τήν κλασική ἀραβική dīn, τήν σανσκριτική dharma, τήν κινεζική tao, τήν εὐσέβεια τῆς ἀττικῆς διαλέκτου, ὅπως τεκμηριώνει ὁ Ντεμπραί στό δεύτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του μέ τίτλο «Ἡ λέξη-κλειδί πού ἀσφαλίζει». Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψή, ὁ «διάλογος τῶν θρησκειῶν» εἶναι χωρίς πρακτικό ἀντίκρισμα, ἐπισημάνει ὁ Ντεμπραί (τονίζοντας, μεταξύ ἄλλων, τήν καθοριστική ἀσυμμετορία μεταξύ μιᾶς νομικῆς θρησκείας, ὅπως εἶναι τό Ἰσλάμ, καί μιᾶς συστατής λατρείας).

«Ο χριστιανισμός δέν γεννήθηκε ως religion», λέξη ἀδιανόητη στήν ἔβραϊκή κουλτούρα. Ἔγινε religio στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰώνα ὑπεξαιρώντας τήν ὁρολογία τοῦ καταπιεστή του: τό ἔτος 197 ὁ Τερτυλιανός βαφτίζει superstition (δεισιδαιμονία) τήν ωμαϊκή religio καί τή δική του superstition τήν ἀποκαλεῖ religio («ἀληθινή θρησκεία τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ»). Ἡ αἵτια ταπεινή, τό ἀποτέλεσμα σπουδαῖο: μάρα religio (ὅρος ἐγκωμιαστικός στά λατινικά) εἶναι φτιαγμένη γιά νά καταστέλλει καί μία superstition (ὅρος ὑποτιμητικός) γιά νά καταστέλλεται. Cohibeatur superstition θά κηρούξει τό διάταγμα τοῦ Κωνσταντίνου τό 341, ἐγκαινιάζοντας τή βασιλεία τῆς religio christiana romanaque ως μόνης νόμιμης θρησκείας, μᾶς θυμίζει ὁ Ντεμπραί. Τήν ἴστορία αὐτῆς τής ὑπεξαιρούσης καί τοῦ νοήματος τῆς λατινικής λέξης religio διηγεῖται ὁ Ντεμπραί στό τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου μέ τίτλο «Ιστορία μιᾶς ὄφθαλμαπάτης: ἡ θρησκεία». Ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι ἡ religio δέν θά διατηρήσει γιά πολύ τό ἀρχικό νομικοπολιτικό της νόημα: «ἡ θεομικότητα θά διανοητικοποιηθεῖ». Στό ἀρχικό νόημα θά προστεθεῖ ἔνα «κόλως ἰδιάζον ἐσχατολογικό καί ἡθικό φόντο», συνδυαμός ἐνός τελετουργικοῦ καί ιεροδρομοῦ συστήματος μέ μία θεολογία καί μία πίστη, δύο πράγματα αὐστηρῶς ξένα στή ωμαϊκή νοοτροπία. Ἀνατροπή, λοιπόν, καί ὅχι ἀπλή ἐπιμήκυν-

ση τοῦ παρελθόντος. Αύτή τήν τέχνη τῆς ἰδιοποίησης μέσου μεταστροφῆς τή βρίσκουμε σέ ὅλα τά στάδια τῆς χριστιανικῆς ἀνάπτυξης. «Ο χριστιανισμός εἶχε (καὶ θά ἔχει) πολλές ξωές, καί ἡ ἰδιοφυΐα του εἶναι ὅτι δέν ἀπαρνήθηκε καμία ἀπό αὐτές», μᾶς ὑπενθυμίζει ὁ Ντεμπραί.



”**A**n καί ἡ δισχιλιετής χρήση τῆς λέξης religion δέν ἔφαγε τά ψωμιά της, ὁ Ντεμπραί προκρίνει καί προτείνει ἔνα ὑποκατάστατο αὐτῆς: τήν communion (θεία μετάληψη, κοινωνία), λέξη πού ἀπηχεῖ τήν communauté (κοινότητα). Σέ πεῖσμα τῆς στενά λειτουργικῆς ἐννοιας πού τῆς προσέδωσε ό χριστιανισμός, ό πλούτος τῆς λέξης δέν ἔξαντλήθηκε: ἐπειδή όμαδοποιεῖ, χρησιμεύει ὡς κοινός παρανομαστής στήν ἀνθρωπότητα (φυλή, γένος, πόλη, ἔνωση, κράτος, ἔθνος, όμοσπονδία κ.ο.κ.). Ο Ντεμπραί τεκμηριώνει αὐτή τήν ὑποκατάσταση στό τέταρτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου (μέ τίτλο «Ὑπεράσπιση ἐνός ὑποκατάστατου: κοινωνία»). Θεωρεῖ ὅτι ἡ κοινωνία (communion) ἔξυπηρετεῖ μέ τόν καλύτερο τρόπο τήν ἀφάρεση τῶν χωρισμάτων ἀνάμεσα στίς «διασχισμένες» ἐπικράτειες τοῦ πιστοῦ καί τοῦ ἀπιστού. Ἰκανοποιεῖ ὅλες τίς βασικές προϋποθέσεις ὑποκατάστασης τῆς θρησκείας: 1) ἔχει ἐφαρμογή στό σύνολο τῶν ἀνθρωπίνων πολιτισμῶν χωρίς κατάχοηση τῆς κυρίαρχης θέσης ἐνός μεταξύ αὐτῶν 2) ἐκφράζει τή συλλογική διάσταση πού εἶναι σύμφυτη στήν ἀσκηση μιᾶς λατρείας (ὅπως καί στή χρήση τῆς γλώσσας); 3) συνδυάζει τήν ὄριζόντια συνένωση μέ τήν κάθετη προσχώρηση σέ ἔνα ἀνώτερο εἶναι, ἀρχή ἡ ὄντότητα; 4) δέν ἀποσυνδέει τό κοινό ἀπό τό μύχιο ἡ τή συνάθροιση ἀπό τό ρίγος. Ἐπιπλέον, ἡ κοινωνία εἶναι πιό πολύτιμη ἀπό τή θρησκεία καί «ἄνηκει στό τετριμένο καί στό καθημερινό». Δέν μεροληπτεῖ ὑπέρ ἡ κατά τοῦ κοινοῦ σημείου ἀναφορᾶς καί ἐμπιστοσύνης τῶν μελῶν τῆς κάθε κοινωνίας (ὅμιλος, ἐκκλησία, κόμμα, ἔθνος ἡ όμοσπονδία καί λοιπά) εἶναι ἔξωτερο καί ὑπέροτερο αὐτῆς. «Γιά νά γίνουμε “ἀδελφοί”, πρέπει νά εἴμαστε “ἀδελφοί σέ” – σέ κάποια σκέπη, κάποια εὐγενή ἀφάρεση ἡ ὑψηλή προσωπικότητα, ἡ ὅποια εἶναι προγενέστερή μας καί μιᾶς ὑπερβαίνει».

”**Α**ναμενόμενα, θά καταλογίσουν στήν κοινωνία τήν καθολική ἡ ιακωδίνικη χροιά της (...), τήν ἐμφαση πού



δίνει στό όργανικό σέ βάρος τοῦ προσώπου, στίς άξεις τῆς αὐθεντίας σέ βάρος ἐκείνων τῆς ἐλευθερίας», γράφει. Ή ἀπάντησή του σ' αὐτές τίς ἐνστάσεις συνοψίζεται ἀφενός ὅτι «ἡ θρησκεία ὑπόκειται στίς ἴδιες ὑποψίες» καὶ ἀφετέρου ὅτι ἡ κοινωνία «δέν ὑπονοεῖ κανένα ἰδιαίτερο δόγμα», ὑπάρχουν ἡ μπροστή νά ὑπάρχουν ἐπικαλυπτόμενες καὶ διαπλεκόμενες κοινωνίες «σέ μία καὶ τήν αὐτή ἀνθρώπινη ἐγκατάσταση, σέ ἓνα καὶ τό αὐτό ἄτομο ἀκόμη» (ἀπό τό ἔθνος του, τή θρησκεία καὶ τό κόμμα του ὡς τόν κυνηγετικό του ὄμιλο). Ἀλλοῦ ἐλλοχεύει ὁ κίνδυνος: «νά φοβόμαστε τούς ἀνθρώπους τῆς μιᾶς μόνο κοινωνίας: εἶναι ἔξισον ἐπικίνδυνοι μέ τούς ἀνθρώπους του ἐνός μόνο βιβλίου». Ή οὐδετερότητα τῆς λέξης κοινωνία ἀπλουστεύει τή ζωή μας καταργώντας τίς ψευτοδιενέξεις περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἡ μή φύσης τῆς μιᾶς ἡ τῆς ἄλλης ἰδεολογίας, τονίζει ὁ Ντεμπραί. Ή χρήση τῆς λέξης κοινωνίας γιά τόν κομμουνισμό «θά εἶχε ἀπλουστεύσει τή ζωή, ὅσων πίστεναν ὅτι εἶναι ἄθρησκοι ἐπειδή δήλωνται ἄθεοι».

**Κ**ι ἐμεῖς, οἱ ἄθεοι κάθε θρησκείας (εἴς ἀποκαλύψεως ἡ κομμικῆς) δέν ὑπάρχουμε ὡς τέτοιοι; Δέν ὑπῆρξαν, δέν ὑπάρχουν καὶ δέν θά ὑπάρξουν στό προβλεπτό μέλλον συλλογικότητες μέ διάρκεια, οἱ ὀποῖς νά ἔξαιρούνται τῆς «ἄρχῆς τῆς μή πληρότητας», νά μήν εἶναι κοινωνίες ἀλά Ντεμπραί; Ή θέση γιά τήν πρωτοκαθεδρία τῆς κριτικῆς διαδικασίας εἶναι ἰδεολογική θέση ἀπό μόνη τῆς; Ή διένεξη ἀνάμεσα στήν προτεραιότητα τῆς κριτικῆς διαδικασίας τοῦ λέγειν καὶ τοῦ πράττειν καὶ στήν προτεραιότητα τῆς πίστεως («πίστενε καὶ μή ἐρεύνα τά τῆς πίστεως ἡ τοῦ δόγματος») εἶναι ψευτοδιενέξη μεταξύ δύο ἰδεολογιῶν;

Στίς παραπάνω καθώς καὶ σέ παρόμοιες ἀπορίες δέν δίδονται ἀναλυτικές ἀπαντήσεις ἀπό τόν Ντεμπραί. Αὐτό δέν σημαίνει πώς οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες δέν εἶναι ἕνα σπουδαῖο βιβλίο. Διαλύει, πειστικά, πολλές ἀπό τίς ψευδωματίσθησις μας. «Βάζοντας τήν ἔννοια τῆς θρησκείας στό ρόλο τοῦ ἀποδιοπομπαίου τράγου (...) πού πρέπει νά ἔξαφανιστεῖ», ἃς μή συμπεράνουμε βεβιασμένα πώς θά ἔλθει καὶ τό αἷσιο τέλος. Συγγνωστός καὶ ὁ θαυμασμός του γιά τό θρησκευτικό πράττειν (πέμπτο κεφάλαιο): «μέ τό θρησκευτικό πράττειν, ἀποκαλύπτεται στήν πλήρη ρώμη τῆς ἡ ἀρχιτεκτονική τῶν ἀνθρώπινων συνασπισμῶν». Συγγνωστές καὶ οἱ ὑπερβολές του: «γιά νά κάνουμε τήν ἀνθρώπινη ξύμη νά φουσκώσει, ὁ μύθος εἶναι ρεαλισμός καὶ ὁ λόγος ἰδεαλισμός», ἡ «ποιό αἰσθημα συνανήκειν (...) κατέλιπαν στούς μεταγενέστερους ὁ Λουκρήτιος, ὁ Σπινός, ὁ Φόυερμπαχ» καὶ λοιποί παρόμοιοι.

Στό ἔκτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου («Τό συμβολικό ἐλατήριο»), ὁ Ντεμπραί ἐπεξηγεῖ καὶ τεκμηριώνει τή θεμελιώδη θέση του: «κάθε συνοχή ικανή νά θριαμβεύσει ἐπί τῆς σκόνης ἀπαίτει μία συμβολική ἄρμοστη». Οι ἀνθρωποί «θέτουμε αὐθόρυμητα τό ὄρατό σέ ἀναλογία

μέ τό ἀόρατο, τό παρόν μέ τό ἀπόν, τό ὑλικό μέ τό ἄνιλο». Άνα-παριστοῦμε καὶ «ὑπερθέτοντας αὐτή τήν ἀναπαράσταση στήν παρουσία» βλέπουμε διπλά. «Σέ κανέναν δέν ἀρέσει νά ἔξαπατάται, ἀλλά τίς παλιές πλάνες τίς ἀποκηρύσσουμε βάσει τῶν σημερινῶν», τονίζει ὁ Ντεμπραί. Νέες ἀπόριες ἐδῶ: εἶναι μοίρα μας ἡ πλάνη; στριφογυρίζουμε σέ μιά σπειροειδή ἀλληλουχία φαύλων κύκλων (κάθε φαῦλος κύκλος καὶ ἡ πλάνη του); Δέν νομίζω. «Οσοι ξοῦμε ἐν γνώσει τοῦ ἐνδεχομένου νά αὐταπατώμεθα, ἐνδεχομένως νά σκοντάφουμε στή γῆ πού πατάμε, ἀλλά δέν στροβίλιζόμαστε σέ φαύλους κύκλους. Εύτυχῶς, ἔχουμε κληρονομήσει ισχυρά ἀντίδοτα ἀπό τούς προγόνους μας, ἐπινοοῦμε καὶ θά ἐπινοήσουμε κι ἄλλα. Διαπίστωση μέ τήν ὄποια συμφωνεῖ καὶ ὁ σύντροφος Ντεμπραί, μέ μία προσχεδιασμένη μεταστροφή: θεωρώντας ὅτι ὁ ὑπερτονισμός τῆς παντοκρατορίας τοῦ συμβολικοῦ μᾶς ὀδήγησε σέ μία κάποια διαδικασία ἀναστοχασμοῦ (πράγματι αὐτό τό πετυχαίνει καὶ τόν εύχαριστοῦ) φέρονται ἐπί σκηνῆς δύο βασικά ἀντίδοτα. «Ἐνα διανοητικό ἀντίδοτο: τήν ἐπιστήμη, ἡ ὀποία «ἀποστερώντας μας τίς εὐάρεστες φαντασιοκοπίες μας, αὐξάνει ἀδιάκοπα, ἀλλά ὅχι ἀνώδυνα, τά περιθώρια ἐλευθερίας μας ἀπέναντι στήν τροπικότητα πού μᾶς ἀποσπά ψυχαναγκαστικά ἀπό τό πραγματικό καὶ τό ὑπάρχον». Καὶ ἔνα πολιτικό ἀντίδοτο [ό Ντεμπραί περιορίζει αὐτό τό ἀντίδοτο στό διαχωρισμό τοῦ κράτους καὶ τῆς Δημόσιας Εκπαίδευσης ἀπό τήν Εκκλησία (ὅπως συμβαίνει στή Γαλλία), ἐγώ θά τό διεύρυνα στήσ πολιτικές δυνατότητες τῆς κριτικῆς σκέψης πού ἐπιστρέφει κάθε ἀναγωγή σ' ἐμᾶς, χωρίς νά ἐπεκταθῶ ἐδῶ].

«Ἄλλο πράγμα εἶναι ἡ μυστικιστική ἔξαψη καὶ ἄλλο πράγμα ἡ ψύχραιμη ἀποδοχή μᾶς συμβολικῆς κατάστασης, διευκρινίζει τελικά ὁ Ντεμπραί. Υπάρχει μία βασική διακλάδωση: ὁ δρόμος τῆς πίστης («πίσω ἀπό τό νόημα, ὑπάρχει ἀκόμη ἔνα Νόημα») καὶ ὁ δρόμος τῆς κριτικῆς σκέψης (ἐδῶ παραφράζω, ἀλλά στό μῆκος κύματος τοῦ Ντεμπραί).

**Σ**τό ἔβδομο κεφάλαιο («Η ἐπιλογή τῶν λέξεων καὶ τά διακινεύματά της») ὁ Ντεμπραί πραγματεύεται τό ἀπαραίτητο τῶν διακρίσεων ἀνάμεσα στούς δρους ἵερο, θρησκευτικό, πνευματικό καὶ πιστό (τόσο πολύ καὶ τόσο συχνά ἀνάμεικτων δρων). Γιά νά καταστεῖ εὐληπτό τό ἐγχείρημά του καταφέυγει στή μεταφορά ἐνός τετραορόφου συμβολικοῦ οἰκοδομήματος. 1) Τό πνευματικό εἶναι μία λέξη εὐγενής καὶ ἔξευγενιστική. «Ἐξατμίζει τίς θρησκευτικές διδασκαλίες καὶ νομιμοποιεῖ τίς ἀντιθρησκευτικές» βαφτίζοντάς τες «πνευματικές ἐπιλογές». Έπιτρέπει νά συμπεριληφθοῦν στό ἴδιο πρωτόκολλο οἱ ἀσπονδοί ἀδελφοί, οἱ πιστοί καὶ οἱ ἐλευθερόφρονες. 2) «Καθώς αἴρουμε ἔαυτούς ἀπό τό πνευματικό στό θρησκευτικό, περνάμε ἀπό τή μοναξιά στήν ἀλληλεγγύη», θά πεῖ ὁ εὐδιάθετος. Ό ὑποχόρδιος θά διορθώσει: ὅπως ἀπό τόν σκέτο ἐγωϊσμό στόν